

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З ДІТЬМИ ТА МОЛОДДЮ

УДК 37.013.42

Бєлецька І. В.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ ЗА МІСЦЕМ ПРОЖИВАННЯ

Суспільні перетворення, що відбуваються в Україні під впливом соціально-економічних змін, призвели до перегляду багатьох педагогічних орієнтирів. Трансформаційні процеси охоплюють усі підсистеми суспільства, зокрема систему соціально-педагогічної діяльності. Саме тому в сучасному просторі особливої значущості набуває проблема виховання ініціативної, творчої особистості з високим рівнем сформованості тих якостей, які сприяють її успішній соціалізації. Розв'язання цих завдань задеклароване у важливих державних документах, Законах України: «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», Декларації «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні», у Постанові Кабінету Міністрів України «Про розвиток центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді», Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. У цих документах наголошено на тому, що успішна соціалізація молодої людини можлива лише за наявності сформованих особистісних якостей, що мають бути адекватними мінливим умовам сьогодення й водночас сприяти успішній соціалізації особистості. Це положення актуалізує проблему дослідження структури, закономірностей і механізмів соціального виховання підлітків. Тому одним з теоретико-методичних завдань науки є створення оптимальних умов для розвитку, самореалізації, соціального становлення молодого покоління. Це, своєю чергою, потребує реформування змісту, форм і методів соціально-виховної роботи з підлітками. Такі завдання спонукали дослідників до перегляду методологічних деяких аспектів виховання підлітків: проблем соціалізації особистості (І. Бех, М. Боришевський, М. Лукашевич, Є. Моносзон, І. Мигович, С. Савченко, С. Харченко та ін.); визначення психолого-педагогічних основ формування особистості та характеристик її рис (Л. Божович, В. Рибалка, Г. Костюк, Н. Кузьміна, С. Сисоєва та ін.); особливості соціально-педагогічної діяльності з дітьми та молоддю (В. Бочарова, Р. Вайнола, Н. Заверіко, А. Капська, Л. Міщик та ін.); вивчення проблем розвитку особистості в умовах життєдіяльності за різними напрямками позанавчальної роботи (Л. Гордін, О. Дубогай, О. Карпенко, Т. Карпенчук, О. Киричук, Л. Сущенко та ін.).

Аналіз різних наукових підходів свідчить, що проблема формування та розвитку особистості сучасної молодої людини в різних мікросоціумах доволі актуалізована, проте відчувається дефіцит певних досліджень, які б розкрили цілісні характеристики процесу формування якостей особистості підлітка, що розвиваються в соціалізуючому процесі в клубних об'єднаннях за місцем проживання. Тому метою нашої статті є розкриття соціалізації підлітків за місцем проживання.

За сучасних соціально-економічних умов розвитку незалежного українського суспільства виняткового значення набуває необхідність розв'язання протиріччя між зростанням соціальної активності молоді та недооцінкою ролі клубних об'єднань за місцем проживання як одного з найбільш потужних важелів виховного впливу на особистість молодої людини.

Обґрунтування теоретичних основ соціалізації підлітків за місцем проживання спрямоване на вивчення проблем, пов'язаних із засобами найбільш ефективного соціального та індивідуально-особистісного впливу на процес становлення підлітків в умовах клубного об'єднання, надання їм соціально-педагогічної допомоги та підтримки. Дослідження проблем соціалізації підлітка нерозривно пов'язані із розглядом базових категоріальних положень педагогіки, зокрема такого її напрямку, як психолого-педагогічний аналіз проблем дослідження соціалізації особистості.

Поняття «соціалізація» побудоване на змісті категорій теорії виховання. Цей зв'язок зумовлений тим, що процес соціалізації відбувається під впливом і стихійних зовнішніх чинників, і спеціально створених в процесі виховання умов [1].

Психолого-педагогічний аналіз проблеми дослідження дозволяє нам розглядати процес соціалізації особистості як складне соціальне явище, яке можна аналізувати з різних поглядів: соціологічного, психологічного, культурологічного, філософського, педагогічного.

У результаті вивчення теоретичних засад соціалізації підлітків за місцем проживання дослідженні ми прагнули побудувати модель ефективної соціально-виховної роботи в умовах клубної діяльності підлітків.

Особливістю філософського підходу до розгляду виховання в працях В. Андрущенка, В. Бега, Д. Дьюї, О. Долженко, В. Москаленка є розгляд виховання як цілеспрямованого процесу взаємодії старших поколінь з молодшими, як процес передачі естафети життя від старших молодшим. Так, В. Москаленко поняття «виховання» розглядає і у вузькому, і в широкому значенні. На його думку, у вузькому розумінні «виховання» – це процес цілеспрямованого впливу на розвиток особистості з метою підготовки її до виробничої, суспільної й культурної діяльності, у широкому розумінні «виховання» – це вплив на людину всієї соціальної дійсності з метою засвоєння соціального досвіду [2].

Історична зумовленість процесу соціалізації набуває вияву в утворенні конкретно-історичної особистості певного суспільства, а також у тому, що зміст, стадії, механізми соціалізації визначені соціально-економічними структурами суспільства. У нашому дослідженні ми будемо ґрунтуватися на визначенні В. Андрущенка, який розглядає соціалізацію не тільки як становлення особистісних рис, а також і як розвиток форм власне соціалізації в процесі залучення індивіда до системи нових суспільних зв'язків і залежностей. Концептуальною для нас стала думка про те, що для сучасного суспільства особливо важливого значення набувають різні цілеспрямовано-організовані форми соціалізації [3, с. 540], оскільки такою формою може бути й клубне об'єднання дітей та молоді.

Цей теоретичний підхід дозволив обґрунтувати соціологічні підходи до процесу виховання як цілеспрямованої підготовки молодого покоління до життя в суспільстві, яка здійснюється через спеціально створені державні та недержавні структури, що контролює та корегує суспільство.

Сучасні соціологи визначають виховання як процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості відповідно до чинних у суспільстві нормативних моделей [2, с. 108].

У дослідженнях педагогічної науки виховання розуміють як процес цілеспрямованого формування особистості [4]. Існує низка найбільш відомих підходів до розкриття поняття «виховання». Прихильники першого підходу ототожнюють процес виховання із соціалізацією особистості, розглядаючи, таким чином, виховання як цілеспрямовану діяльність, покликану формувати в дітей систему якостей особистості, поглядів та переконань.

Прихильники іншого підходу обґрунтовують категорію виховання в широкому педагогічному значенні, де виховання містить усю кількість впливів, увесь процес формування особистості й підготовки її до активної участі у виробничому й культурному житті, освіті й навчанні. Виховання у вузькому значенні – формування світогляду, моральності, розвиток естетичного смаку, фізичного розвитку, що здійснюється сім'єю, навчально-виховними закладами та громадськими організаціями. Таке розуміння виховання не містить в собі освіту й навчання, але перебуває в єдності з навчанням, у процесі якого не тільки відбувається засвоєння знань, але й формуються моральні якості, риси характеру, тобто існує підхід до розуміння виховання як вирішення конкретних виховних завдань [5; 6].

Під особистістю в психолого-педагогічній літературі [7 – 9] розуміють людський індивід, якому притаманні окремі соціальні якості та психологічні властивості й розвиток якого здійснюється через біологічні передумови. Особистість, яка розвивається, потребує допомоги в розширенні сфер соціальних контактів, завдяки яким вона накопичує соціальний досвід.

А. Бодальов, В. Караківський, З. Малькова, Л. Новікова під формуванням особистості розуміють «процес та результат розвитку людини під впливом спадковості, середовища та виховання» [6].

Водночас, соціальна педагогіка розглядає процес формування особистості як стихійний або цілеспрямований вплив на особистість, що приводить до засвоєння нею соціального досвіду. Процес формування особистості розглядають тут як безперервний та дуже складний, у якому задіяно багато факторів, і стійких, і спеціально створених, і природних, і соціальних. Формування особистості здійснюється у процесі її соціалізації, виховання й саморозвитку, що постають компонентами цілісного процесу [5].

І. Подласий поняття «формування особистості» визначає як процес становлення людини як соціальної істоти під впливом усіх без винятку факторів – екологічних, соціальних, економічних, ідеологічних, психологічних тощо [10, с. 27]. А. Мудрик розглядає формування особистості не як виховання з різних напрямків соціалізації індивіда або розвитку його здібностей, а чітко визначає це поняття соціально-психологічним терміном «соціалізація» з огляду на те, що вони відображають одне й те саме [11].

Підґрунтям сучасних підходів до соціально-виховної діяльності є кілька ідей. Одна з них – реалізація мети соціально-виховної діяльності, яка сьогодні звучить переважно як розв'язання завдань усебічного розвитку людини, спираючись на її здібності та обдарування. Друга ідея – спільна діяльність дітей та дорослих, забезпечення активної позиції підлітка в соціально-виховному процесі. Третьою є ідея самовизначеності, що полягає у формуванні цілісної особистості – людини з твердими переконаннями, демократичними

поглядами та позитивною життєвою позицією. На таку особистість спрямовується виховання, зміст якого в тому, що в центрі уваги повинні стояти не програми, не заходи, не форми та методи, а сама дитина, підліток – це є вищою метою педагогічної роботи [12].

Сутність людини, індивіда пов'язана із соціально зумовленим способом її існування. Соціальні якості індивіда, що визначають особистість, формуються соціальними умовами її буття, процесом соціалізації, одним із етапів якого є позашкільна дозвіллева діяльність, особливо проведення дозвілля за місцем проживання, де в багатьох випадках закладаються перші міжособистісні позасімейні стосунки, формується уявлення про правильно зорієнтовану групу та індивідуальну поведінку підлітка.

Диференціація соціальних відносин зумовила процес індивідуалізації особистості, його вдосконалення, формування системи його здібностей, потреб і інтересів. Засвоєння індивідом соціально-культурного досвіду людства визначає рівень його психічного розвитку, здатність до соціально-рольової поведінки. Соціалізована людина – вища самоцінність і самоціль власного розвитку кожного індивіда. Ми зупинимось на визначенні соціалізації (від лат. *socialis* – суспільство) як процесу формування людської особистості на основі навчання та виховання, засвоєння соціальних ролей, суспільного та власного досвіду, що перетворює людину на члена суспільства [3, с. 540].

У будь-якому суспільстві людський фактор – історично сформована сукупність найбільш значущих якостей людей, що лежать в основі їхньої життєдіяльності, трудової, діяльнісної та комунікативної мотивації, уявлень про особистісно вагомі явища соціального життя – про соціальну справедливість, права людини, громадянський обов'язок, соціальний прогрес тощо [9, с. 201]. Тому на сьогодні яскравою є загально історична соціально-педагогічна тенденція, що містить зростання ролі людського фактора в соціально-економічному розвитку. Розширення й підвищення потреб людини, можливостей їхнього задоволення, розвиток творчих і продуктивних можливостей – основне завдання суспільного розвитку.

Узагальнення філософського, соціологічного, психолого-педагогічного підходу дає нам можливість комплексно розглянути поняття соціалізації. Сучасні дослідники під соціалізацією особистості розуміють процес засвоєння індивідом конкретної системи знань, норм і цінностей, які дозволяють йому функціонувати як повноправному члену суспільства. Соціалізація містить і соціально-керовані процеси цілеспрямованого впливу на особистість (виховання), і стійкі, спонтанні процеси, що впливають на її формування [1].

У сучасних наукових підходах простежуємо розмежування поняття соціалізація з іншими категоріями: «формування», «розвиток», «виховання», «навчання», «освіта».

А. Бодальов, І. Кон, А. Мудрик, Л. Новікова, зіставляючи поняття «виховання», «соціалізація», розглядають виховання у вузькому розумінні як складник, частину соціалізації [11].

А. Мудрик уважає, що розвиток – це загальний процес становлення людини; соціалізація – розвиток, зумовлений конкретними соціальними умовами; виховання є відносно соціально контрольованим процесом розвитку людини під час її соціалізації, яке може бути сімейним, соціальним, адаптаційно-корекційним, релігійним [13].

Розглядаючи співвідношення понять «соціалізація» та «виховання», учені дійшли висновку, що соціалізація може відбуватись і за умов стихійного впливу чинників суспільного життя, і під впливом соціально-контрольованих обставин та спеціально створених у процесі виховання умов. Виховання як частина соціалізації здійснюється через освіту та організацію життєдіяльності вихованців.

Наявні різні підходи й до концепції соціалізації, але водночас не існує загальноприйнятої теорії. Б. Паригін під соціалізацією розуміє «процес входження особистості в соціальне середовище, пристосування до нього, освоєння конкретних ролей та функцій, які послідовно повторює окремий індивід протягом усієї історії свого формування та розвитку». Е. Кузьмін визначає соціалізацію як «входження особистості в групу на основі таких механізмів соціалізації, як наслідування, навіювання, конформізм, свідоме наслідування зразкам, вплив масових засобів комунікації й культури» [14].

У психолого-педагогічній літературі процес «соціалізації» розглядають як двосторонній, який містить не тільки засвоєння соціальних норм та правил, але й активне їхня відтворення.

Процес соціалізації особистості у групі спрямований на встановлення правильних взаємовідносин з людьми, на пізнання світу та самого себе. А. Капська стверджує, що процес соціалізації позитивно впливає на розвиток індивіда за тих обставин, коли особистість займає активну позицію, постає суб'єктом цього процесу [5].

Вагомий внесок у розробку ідей вікового підходу до дослідження соціалізації зробили педагоги та психологи ХХ ст. – Б. Ананьєв, Г. Андреева, Л. Божович, Л. Виготський, Е. Дюркгейм, Д. Ельконін, Г. Костюк, І. Кон, А. Мудрик та ін. [7; 8; 9; 11]. Проблема соціалізації підлітків, їхнього саморозвитку, самореалізації є одним з основних напрямків соціально-педагогічних, психолого-педагогічних та філософських теорій. Переважна більшість учених наполягає на тому, що процес соціалізації найбільш складно та суперечливо відбувається в підлітковому віці, який називають «складним», «перехідним», «важким», оскільки саме в цьому віці відбувається перехід від дитинства до дорослості, здійснюється становлення нових утворень, з'являються елементи дорослості.

Для розгляду особливостей соціалізації підлітка важливо усвідомити, що соціалізація – не механізм накладання на індивіда «готової соціальної форми», а процес активної самопобудови особистості, що стимулюється визначеними соціальними умовами. Соціалізація особистості – надання індивідууму можливості функціонувати як повноправному члену суспільства.

Вивчення різних підходів до поняття «сфера соціалізації» дозволило нам з'ясувати, що С. Белічева, І. Кон [15] до основних сфер соціалізації особистості відносять: сім'ю, у якій підліток обирає стиль життя або тип поведінки, притаманні батькам; групу однолітків; школу, де здійснюється формальний процес навчання, підпорядкування правилам життя навчального закладу, авторитету вчителя; ЗМІ, які ми вважаємо неоднозначним фактором впливу на поведінку, погляди особистості; працю як один із найважливіших засобів соціалізації; суспільні формування, до яких належать різноманітні об'єднання, організації, асоціації, клуби за місцем проживання, які є середовищем, де відбувається розвиток індивіда.

Відзначимо, що сфери соціалізації підлітка доволі різноманітні, але, на наш погляд, вони взаємозумовлено впливають одна на одну як частини одного цілого.

Слід пам'ятати, що під час залучення до усвідомленої діяльності підліток вирішує життєво важливі для нього завдання: пізнання самого себе, самоствердження, визначення щодо майбутньої професії; визначення кола спілкування, включення в міжособистісну взаємодію. Для здійснення правильного вибору підлітку необхідно зрозуміти самого себе, свої індивідуальні особливості, пізнати самого себе, з'ясувати свої можливості та здібності.

Отже, самовизначення та саморозвиток підлітків в умовах клубного об'єднання здійснюється завдяки формуванню в підлітків уявлення про навколишній світ, про взаємодію особистості й суспільства, виховуванню позитивних якостей, розширенню спектру видів діяльності як основи для набуття підлітками життєво важливих знань, умінь та навичок, удосконаленню досвіду соціальних працівників щодо впливу на мотиваційну сферу особистості вихованців, стимулюванню процесу самовизначення, самореалізації підлітків.

Процес соціалізації підлітків у сфері соціально-виховної діяльності сприяє укріпленню та розширенню зв'язків із сім'єю та суспільством, громадськістю, подоланню внутрішніх конфліктів, реалізації творчого потенціалу. Виховне значення соціально-виховної діяльності клубного об'єднання забезпечується завдяки індивідуальному підходу, наданню підліткам права вибору найбільш вагомої для них справи та єдності установок усіх зацікавлених осіб певного соціального середовища.

Таким чином, аналіз літератури з проблем дослідження дозволив дійти висновку, що соціалізація є двостороннім процесом, який включає особистість підлітка в систему суспільних відносин та допомагає самостійному відтворенню цих відносин. Це процес адаптації підлітка до суспільства шляхом засвоєння соціального досвіду, норм, правил, притаманних і суспільству, і окремій групі.

Література

1. **Сухомлинский В. А.** Методика воспитания коллектива / В. А. Сухомлинский. – М. : Просвещение, 1988. – 230 с.
2. **Москаленко В. В.** Социализация личности (философский аспект) / В. В. Москаленко. – К. : Вища шк., 1986. – 199 с.
3. **Філософський** словник соціальних термінів. – Х. : Корвін, 2002. – 672 с.
4. **Рейхенбах Г.** Философия пространства и времени : пер. с англ. / Г. Рейхенбах. – М. : Прогресс, 1985. – 344 с.
5. **Словник-довідник** для соціальних педагогів та соціальних працівників / за заг. ред. А. Й. Капської, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової. – К. : УДЦССМ, 2000. – 260 с.
6. **Хейдметс М.** Человек, среда, пространство: Исследования по психологическим проблемам пространственно-предметной среды / М. Хейдметс. – М. : Тарту, 1979. – 161 с.
7. **Божович Л. И.** Психологические особенности развития личности подростка / Л. И. Божович. – М. : Знание, 1979. – 349 с.
8. **Выготский Л. С.** Педагогическая психология / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика пресс, 1996. – 536 с.
9. **Ельконин Д. Б.** Проблемы возрастной и педагогической психологии: Избранные психологические труды / под ред. Д. И. Фельдштейн. – М. : Изд-во Междунар. пед. академии, 1995. – 224 с.
10. **Подласый И. П.** Педагогика / И. П. Подласый. – М. : Просвещение, 1996. – 132 с.

11. **Мудрик А. В.** Введение в социальную педагогику / А. В. Мудрик. – М. : Ин-т практ. психологии, 1997. – 365 с.
12. **Соціальна педагогіка** : підручник / М. Б. Євтух, О. П. Сердюк. – К. : МАУП, 2002. – 232 с.
13. **Мудрик А. В.** О воспитании старшеклассников / А. В. Мудрик. – М. : Просвещение, 1981. – 176 с.
14. **Макаревич М. А.** Воспитание нравственности / М. А. Макаревич // Энциклопедический социологический словарь. – М. : Политиздат, 1995. – С. 108 – 109.
15. **Кон И. С.** В поисках себя: Личность и ее самосознание / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 335 с.

* * *

Бєлєцька І. В. Теоретичні основи соціалізації підлітків за місцем проживання

У статті запропоновано глибоке вивчення та психолого-педагогічний аналіз проблем щодо соціалізації особистості підлітка; знання особливостей розвитку підлітків та надання їм допомоги у процесі позанавчальної діяльності є необхідною передумовою освіти працівників клубного об'єднання за місцем проживання, включаючи насамперед педагогів-організаторів, методистів, керівників гуртків та секцій щодо повноцінної реалізації завдань соціалізації підлітків за місцем проживання.

Ключові слова: підлітки, молоде покоління, соціалізація, клубна діяльність, виховання.

Белецкая И. В. Теоретические основы социализации подростков по месту жительства

В статье предоставляется глубокое изучение и психолого-педагогический анализ проблем по социализации личности подростка; знание особенностей развития подростков и оказание им помощи в процессе внеурочной деятельности является необходимой предпосылкой образования работников клубного объединения по месту жительства, включая, прежде всего, педагогов-организаторов, методистов, руководителей кружков и секций относительно полноценной реализации задач социализации подростков по месту жительства.

Ключевые слова: подростки, молодое поколение, социализация, клубная деятельность, воспитание.

Belets'ka I. V. The theoretical basis of socialization of teenagers according to the place of residence

The article presents the deep knowledge and psychological and pedagogical analysis of the problems of socialization of the teenager's personality. The peculiarities of education of adolescents and assistance in the process of extra-curricular activities are the necessary prerequisite for the education of employees of clubs at the place of residence, including, first of all, teachers, organizers, trainers, heads of clubs and sections on the full implementation of tasks of socialization of teenagers at the place of residence.

Key words: adolescents, the young generation, socialization, club activities, education.

Стаття надійшла до редакції 03.05.2012 р.

Прийнято до друку 31.08.2012 р.